

ПЕРЕДМОВА

*Петро МИРОНЕНКО
доктор політичних наук,
академік-засновник
Академії політичних наук*

Держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, якій все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе – припиняє своє існування.

НАШ СПІЛЬНИЙ БІЛЬ

*Сторінками історіософського видання вибраних наукових праць
доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки,
члена-кореспондента Національної академії педагогічних наук України,
академіка Академії політичних наук
Ткаченка Василя Миколайовича*

Саме такими словами, винесеними в заголовок, охарактеризував академік НАН України, Герой України, Лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка Іван Михайлович Дзюба фундаментальне багатотомне видання Василя Миколайовича Ткаченка, що вийшло у 2016-2018 рр. під грифом і патронатом Академії політичних наук – громадської наукової організації. Загальний обсяг багатотомника вражає – це 140 умовних друкованих аркушів (понад 2200 сторінок) густого наукового і, разом з тим, достатньо популярного для широкого читача тексту. Кожен із томів має свою назву: перший – «Україна: quo vadis – куди йдемо?» (2017 р.); другий – «Росія: беспутьє агресора» (2016 р.); третій – «Україна: в пошуку ідентичності» (2018 р.); і, врешті-решт, четвертий – «Україна – Росія: на сконі пропашчого часу» (2018 р.). В 2016 році окремим томом вийшла монографія Василя Ткаченка «Росія: ідентичність агресора». Усі томи (і це слід окремо зазначити) об'єднують наскрізна проблема: *ідентичність України за умов нинішньої російської агресії*. І в цьому як актуальність, так і новаторський підхід пропонуваного читачу такого собі «багатокнижжя» або вибраних наукових праць [1-4].

Власне проблема нарощування ідентичності України актуалізувалася в громадській думці нашої країни ще до початку російської агресії 2014 р. Наприклад, у 2004 році на запитання редактора газети «День» Лариси Івшиної – чому «Польща вже в Європі, а Україна досі в «сірій зоні»?» – відповідь нашої славетної поетеси й високого морального авторитету Ліни Костенко була такою: «Тому що Польща завжди була і є Польщею, а Україна й досі не є Україною» [11].

Така ситуація, коли «Україна й досі не є Україною» стає неприпустимою за умов російської агресії, яка не віщує нам ні скорого пришествя стійкого миру, ані довгоочікуваної благодаті. Дехто з аналітиків заспокоює, що, мовляв, ось уже й Ізраїль майже півстоліття перебуває у затяжній війні, тож Україна теж має бути готовою до тривалого протистояння повзучій російській агресії. Воно ніби й так, але кожне порівняння, як відомо, кульгає. Принципова різниця полягає в тому, що для Ізраїлю немає проблеми національної ідентичності – він лише вирішує проблему безпеки. В Україні все навпаки – доки не буде вирішена проблема національної ідентичності, доти про успішне вирішення проблеми безпеки годі й думати.

Роки триваючої гібридної війни засвідчили, що наші сподівання на суголосну людському еству «м'яку силу» об'єднаної Європи виявилися на практиці недостатньо ефективними. Намагання Заходу вибудувати такий міжнародний порядок, де б закон домінував над владою, Росія перекреслила своєю цинічною анексією Криму й відвертою агресією на Донбасі. Виклик часу показав, що зупинити агресора може лише сила – як економічна, політична й дипломатична, так і воєнна. Саме на цьому наголошував колишній прем'єр-міністр й міністр закордонних справ Швеції Карл Більд: «М'яка Європа не працює в жорсткому світі» [6].

За цих обставин, зазначає у своєму багатомному виданні Василь Ткаченко, роль і значення належним чином мобілізованої України в загальноєвропейському контексті постійно зростає. Нині Збройні Сили України мають чи не найбільший на континенті досвід стримування російської агресії. Знову ж таки, до фатальної авантюри Путіна щодо України вважалось немислимим розміщення на постійній основі бойових контингентів у кранах Балтії і в Польщі. Та на разі – це вже реальність. Так само адміністрація Президента США Дональда Трампа схвалила найбільше з 2014 р. комерційне постачання летальної оборонної зброї в Україну, а також ввела жорсткіші санкції проти російських порушників прав людини й територіальної цілісності України. Тож справа тепер багато в чому залежить від самих українців – нашої здатності відповісти на виклик часу.

За великим рахунком ідентичність несе в собі переважно гуманітарне наповнення. Однак такі фактори «м'якої сили» як утвердження української мови, церкви й національної самосвідомості хоч і є необхідними умовами нашого протистояння російській експансії, але самі по собі вони не є достатніми. Тут було б варто зважати на слушні судження політичного оглядача Павла Казаріна: «Імперія [російська] міряє свої апетити не культурними різницями, а потенційними втратами. Зупинити чужу армію може лише власна. *А ось від ідентичності цієї армії залежить те, чи буде вона готова відкривати вогонь. Доведено Кримом*» [7].

То ж проблема ідентичності України за умов нинішньої російської агресії, що широко висвітлена і глибоко аргументована у представленому Академією політичних наук вибраних наукових праць Василя Ткаченка, заслуговує, як на наш погляд, на прискіпливий професійний аналіз. Наратив ідентичності України тут подається в широкому контексті сучасної європейської дослідницької лінії, представленої, зокрема, постаттю легендарного соціолога й

політичного мислителя лорда Ентоні Гіденса: «У світі майже безкінечних джерел можливої інформації уявлення про самого себе стає рефлексивним проектом. Усі ми маємо розгорнути повість про себе – сюжетну лінію, котра збирає наше життя воедино – всупереч поточному світу» [8].

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ

Будь-яка претензія на науковий аналіз неминуче стикається з проблемою визначення системи координат. Так і при розгляді проблеми ідентичності України в контексті невщухаючої гібридної війни з боку Росії головною точкою відліку є адекватна характеристика стосовно обох сторін воєнного протистояння: хто є агресор, а хто – жертва агресії. Звертаючись до російських дослідників ще в 2014 р., Василь Ткаченко писав у російському журналі «Политическая концептология» (№4): «Відтепер ми опинилися – не образно навіть, – а фактично на протилежних сторонах від лінії фронту. І тоді в повен зріст постала проблема: як же нам тепер вести науковий дискурс? Робити вигляд, що нічого не сталося? Але ж трапилося». І якщо ми ухилимося від поставленої проблеми, зазначав український дослідник, «то наскільки наші публікації взагалі будуть соціально затребуваними? Адже існує ряд питань, які активно обходяться політиками й дипломатами. І одне із них звучить у всій своїй наготі таким чином: так чи є факт агресії з боку Росії, чи ні?... Адже момент істини при аналізі полягає саме в цьому: хто є агресор, а хто жертва агресії? Якщо цієї відповідної точки немає, то тоді все стає хистким і розпливчастим» [4, с.188-189].

Хіба не був цей заклик до російських колег актом громадянської мужності? Не лише тому, що був опублікований на сторінках російського журналу (тут слід віддати належне й видавцям), але й тому, що лише через чотири роки (аж 18 лютого 2018 р.!) Верховна Рада України врешті-решт схвалила в цілому законопроект «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». І лише цей документ в остаточному варіанті став містити в собі принципове положення про те, що «Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань Російської Федерації».

Ось лише з прийняттям цього закону, як мовиться, всі крапки над «і» врешті-решт були

розставлені. Зокрема в документі зазначалося, що формування РФ складаються з регулярних з'єднань і підрозділів, підпорядкованих Міністерству оборони РФ, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим військовим формуванням РФ, їхніх радників, інструкторів, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією. В документі було визначено і статус окупаційної адміністрації Російської Федерації, котру складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України.

Але тоді (ще в 2014 р.), не оглядаючись на відсутність подібного законодавчого акту України, Василь Ткаченко уже однозначно заявляв: «вважаю, що усі розмови про романтиків-ополченців Донбасу, які стали на захист своїх сіл і міст під прапорами ЛНР і ДНР – все це від лукавого. Всі вони являють собою складову частину підрозділів агресора. А тому по відношенню до них тільки й залишається один формат поведінки – звільняти від них окуповані території» [4, с.193-194].

Чи була така громадянська позиція Василя Ткаченка однозначно сприйнята його колегами – російськими дослідниками (про широку громадську думку Росії навіть не йдеться!)? Не відразу, але й згодом – коли й була сприйнята, – то із певними застереженнями. В цілому навіть найближчі за духом зарубіжні колеги закликали його позиціонуватися в ролі безстороннього дослідника «*sine ira et studio* – без гніву і пристрасті», дистанціюючись від політики й «не уподібнюючись політрукам». На що з боку українського автора було однозначно заявлено: «пояснюю своїм шановним колегам, що справа захисту Вітчизни – священна. Я приречений бути із своїм народом, як і мій батько під час Другої світової війни. Мій народ не воює десь під Белгородом чи Калугою, а відстоює незалежність і суверенітет на своїй землі. Це, з чуток, ваш Захар Прилепін вирішив завітатися в політруках-окупантах на Донбасі. Так що політрук політруку – велика різниця» [4, с.268-269].

Свою позицію Василь Ткаченко окреслює як закономірну поведінку представника українського громадянського суспільства в рамках своєї компетенції наукового співробітника. Будучи прихильником правової держави, він виходить із того, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки згідно зі статтею 17 Конституції України є справою всього українського народу. Включно й автора

багатотомника. А тому, заявляє він, «я, образно кажучи, покликаний самим життям на передову – посилити в міру своїх скромних сил інформаційну безпеку моєї Батьківщини. А на війні як на війні: є солдати-захисники, є дезертири, а є й колабораціоністи» [4, с.268].

Чи є належне сприйняття такої громадянської позиції з боку російських колег? Скидається на те, що не в переважній більшості, але серед окремих представників ліберальної думки симпатки України не приховують своєї заінтересованості в успішному трансформаційному переході України до європейської моделі розвитку. Саме вони демонструють своє неприйняття наліплюваних українцям ярликів таких собі «патологічних русофобів». Більше того, наприклад, московський професор Ігор Клямкін наголошує на невгаваючому нав'язуванні саме в Росії психології «українофобії»: «поруч з відвертою українофобією ідеологів і пропагандистів альтернативної цивілізації [Росії] усе виразніше проглядає українофобія сором'язлива в розрізних рядах російських європейців». Вони ніби й не проти європейського вектора України, але висловлюють стурбованість з того приводу, «як погано буде українцям через їхній європейський вибір, які біди на них зваляться» [12].

Отже, принципова позиція Василя Ткаченка полягає не в лицемірному дотриманні нібито «політичної коректності», не в заграванні перед російською аудиторією, не в бажанні сподобатися «старшому братові» й отримати його схвальне поплескування по плечу, а в донесенні принципової позиції України до російської громадськості – не зважаючи на те, чи готова вона сприйняти цю позицію, а чи віддає перевагу казенній зашореності в руслі кремлівської пропаганди.

Думається, що на такій платформі можна й потрібно вести конструктивний діалог з ліберальними силами Росії, які обстоюють демократичні принципи і європейські цінності. Представники цих сил усвідомлюють, що гібридна війна, розв'язана Росією проти України, ламає всі попередні лінії розмежування – між війною і миром, між силовими діями, політикою і дипломатією. Усе змішується й заплутується у якомусь безтямному стані, в якому всі колишні інструменти розв'язання конфліктів не працюють, блокуючи один одного, а інших немає. Тут, судячи з усього, доведеться вибрати одне з двох: або світова спільнота знайде спосіб цей феномен – гібридну війну – усунути, або вона буде вимушена пристосуватися до життя з розмитими кордонами між війною і миром.

МЕТОДОЛОГІЯ

Головний об'єкт дослідження в зазначених працях Василя Ткаченка – Україна. Однак його дослідження не вміщується в руслі традиційної фахової дисципліни – «Історія України». Тут лейтмотивом дослідження є скоріше набуття Україною своєї цивілізаційної ідентичності в сучасному глобалізованому світі: ідентичності економічної, соціально-політичної, мовно-культурної, громадянської тощо. Тобто, йдеться власне про домінуючі тренди всесвітньої історії, серед яких Україна має віднайти свою траєкторію суспільного поступу.

Чи є цей підхід принципово новим в сучасних суспільних науках? І так, і ні. З одного боку, Василь Ткаченко апелює до авторитету Михайла Драгоманова, який ще півтора століття тому застерігав представників української демократичної думки: «Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямку руху світового, його міру, закон і послужитися тим рухом. Інакше той рух піде проти нас, роздавить нас» [10]. Ось це положення й послужило однією віссю в установленні дослідницької системи координат. Другу визначальну вісь української національної ідентичності, як зазначає наш автор томів, сформулював Михайло Грушевський: «Студіюючи політико-державний устрій, ми, скільки можемо, повинні вияснити собі питання, в якій мірі він був ділом самого народу, чи виріс він на ґрунті народнім, чи звідкілясь був накинений. Вияснити, наскільки відповідав він потребам народним...» [9].

Тож цілком умотивованою є й думка Василя Ткаченка про те, що визначальною точкою перетину цих двох осьових координат – демократичної М. Драгоманова та народницької М. Грушевського – став могутній акорд утвердження держави-нації з прийняттям влітку 1996 року Конституції незалежної України. Ось саме цим актом величезної історичної ваги було зафіксовано факт кардинального зрушення в самоусвідомленні «українського народу – громадян України всіх національностей». Цей культурно-інтелектуальний прорив започаткував перші кроки до подолання трагічної особливості нашої історії – тягlosti її етнічної та перервності державно-політичної традиції. Конституція України провела історичну межу між бездержавним минулим і державотворчим сьогоденням нашого народу, заклала підвалини демократичних перетворень в країні. Настав час дієвого самоствердження України в сучасному глобалізованому світі.

Однак постає ряд питань з точки зору методології історичних досліджень. Одні дослід-

ники можуть закинути: невже ми й до цього часу не вийшли за рамки основоположних ідей М. Драгоманова та М. Грушевського? Але другі можуть поставити запитання в іншій площині: а чи насправді ці рамки є настільки тісними й непорушними? Чи не можуть вони вмістити в себе додатково ще й сучасні уявлення про історичний процес, бути доповненими напрацюваннями наших сучасників – як сьогоденних, так і дещо вже віддалених у часі? Адже постійна модернізація методології досліджень зовсім не означає абсолютну відмову від напрацювань попередників.

Та й взагалі переломні часи в людському поступі часто-густо виливаються у своєрідну «соціальну смуту», породжують як відчай, так і пошуки перспективи – «світла в кінці тунелю». Досить згадати як ще у XIX ст. криза пізнання вилилася у «розлучення» науки з філософією – прихильники «емпіричної науки» відмовилися визнавати себе філософами. Відповідно в університетах факультети філософії розділилися на два відділення – факультети «природничих наук» і факультети «гуманітарні». Згодом відбувся ще один розкол – серед істориків у суспільних науках одні дослідники стали схилитися до позитивістського аналізу узагальнень й історичних закономірностей, а інші – до гуманітарних методів аналізу самотності «людського фактора». Згодом виявилися подальші суперечності: оскільки історики обмежувалися дослідженням минулого, вони мало що могли сказати про поточні проблеми, з яким стикалися їхні держави. А тим часом в руслі ідеології лібералізму запанував розподіл суспільства на три соціальні сфери: ринок, державу й громадянське суспільство.

Врешті-решт ринок стали досліджувати економісти, державу – юристи і політологи, а громадянське суспільство – соціологи. Але й такий крок, зазначає Василь Ткаченко, не вирішував проблему, бо виникла потреба в об'єктивному знанні про суспільство в цілому, а не якоїсь із згаданих сфер зокрема. Історики, котрі виходили із постулату про унікальність соціальних явищ, тут мало чим могли зарадити. У підсумку до початку XX ст. створилася фрагментарна наукова структура, яка фактично збереглася аж по 1960-ті рр.. Світ у описанні цих дослідників розпадався на окремі елементи, а спроби філософського осмислення світу все частіше втілювалися під впливом трагедій XX ст. (світові війни, Голокост, Голодомор, ГУЛАГ) в сюжетах про ілюзорність людського прогресу взагалі. Як наслідок, було порушено проблему про власне наукову істину.

До честі Василя Ткаченка, у своєму дослідженні ідентичності України він враховує за-

значені тенденції у розвитку світової наукової думки, які привели у другій половині ХХ ст. до фундаментальних зрушень. До них відноситься проблема: чи є доцільним досліджувати суспільний розвиток окремої країни, чи краще взяти за одиницю аналізу ширшу територію, в межах якої відбувається розподіл праці (наприклад, Україна як складова Європи). По-друге, було поставлено під сумнів питання про позачасові «вічні істини» – натомість автор вдається у четвертому томі, наприклад, до поняття «пропащий час» – своєрідний «структурний час» існування згубної для України російської імперської системи. По-третє, автор багатотомника тяжіє до комплексного історіософського аналізу історичного процесу, беручи до уваги результати багатьох суспільних наук – економіки, політології і соціології, тяжіючи до метадисциплінарних досліджень. Префікс *meta-* означає в даному випадку *понад те*, іншими словами, йдеться про розширення сфери традиційного розуміння об'єкта історичного дослідження за рахунок залучення фактів «на стику наук». Але й представникам цих наук доводиться бути більш «історичними».

У підсумку це тяжіння до комплексності досліджень приводить Василя Ткаченка до сприйняття нового дослідницького напрямку – єдиної синтезованої суспільної науки – світ-системного аналізу, пов'язаного з іменем американського дослідника Іммануїла Валлерстайна. У цій новій дослідницькій методології базовою одиницею аналізу замість національної держави була названа «світ-система» – яка сама по собі є своєрідним світом, хоча зазвичай і не охоплює увесь світ. Основний висновок, який повертає увагу професора Ткаченка у Валлерстайна і його учнів, звучить таким чином: національні держави не можуть бути самостійною й самоцінною одиницею вивчення, щоб на те приписували – ні національна гордість, ні міністерство науки та освіти. Як в астрономії об'єкт дослідження в принципі, один – Всесвіт, так і в соціальній історичній науці одиницею дослідження має бути вся світ-система. Лише в рамках світ-системи виникають і можуть плідно розвиватися дві основні інституційні опори сучасності – держави і ринки [1, с.104-152].

Світ-системний аналіз – концепція розповідна. Її прибічники дотримуються того погляду, що всі форми дослідницької діяльності мають використовувати оповідь (нарратив). Питання в тому, що одні нарративи відбивають дійсність краще, інші – гірше. Дотримуючись принципів комплексного відображення історії і метадисциплінарного підходу, прихильники світ-системного аналізу прагнуть зруйнувати

жорсткі межі між економічними, політичними й соціально-культурними дослідницькими методиками.

Зрозуміло, що кожен нарратив потребує власної головної дійової особи. У позитивістів усе оберталось навколо індивідуума, особистості. Для класиків марксизму головним героєм був пролетарій, а для істориків-державників – політик. Однак для системного світ-аналізу всі ці дійові особи, а також чисельні соціальні структури – лише ланки одного ланцюга. Вони розглядаються не як базові елементарні частинки, а як складні частини системної амальгами (суміші), із котрої вони вийшли й згідно з якою вони діють. Дійові особи вільні у власних кроках, але вони залишаються частиною загального соціуму, оскільки їхню свободу дій сковують конкретні біографічні й існуючі соціальні бар'єри.

Ще одна характерна для дослідницької діяльності особливість аналізу Василя Ткаченка – тяжіння до системного аналізу часу і простору. Власне ЧасоПростір, в якій існує соціальна реальність, не розглядається ним як якась незмінна даність (яка завжди була, є і буде). ЧасоПростір створюється й постійно змінюється кількісними і якісними показниками існуючого у ньому соціуму, того «пульсуючого організму», що в процесі еволюції стискається й розширюється. Це, зрозуміло, парадокс, але не протиріччя. Тому основне завдання історичної науки – навчитися долати цей парадокс.

Багатоваріантність ЧасоПростору кидала виклик і мислителям давніх часів. Приходить на думку відоме положення Блаженного Августина (354-430 рр.): «неточно висловлюються про три часи, коли говорять: минуле, сучасне й майбутнє; а було б точніше, здається, висловлюватися так: сучасне минулого, сучасне майбутнього» [5].

У наші дні проблема осмислення сутності й динаміки часу залишається актуальною. Нині, звертає нашу увагу Василь Ткаченко, досить поширеним є розуміння історичного часу в трактуванні німецького дослідника р. Козеллека [13]. У його трактуванні динаміка історичного часу створюється напруженням, яке виникає між «простором набутого досвіду» і «горизонтом очікувань» конкретного соціуму. Життя переконує, що чим менше досвіду, тим більше непродуктивних очікувань. І навпаки – чим більше досвіду, тим обережнішими і прозорішими стають наші очікування.

Тобто, не існує історії, яка б не творилася «простором досвіду» та «горизонтом очікувань» людей, що діють або страждають у ній. Щонайголовніше – конкретна історія людського поступу народжується не згідно уза-

гальнених соціологічних концепцій або якихось «історичних рішень» правлячого синкліту, а лише в середовищі набутого національного досвіду й певних людських очікувань. А в підсумку в історії втілюється більше або менше від існуючих потенціальних передумов. В остаточному підсумку напруга, що існує між «простором досвіду» та «горизонтом очікувань» щоразу провокує нові рішення й в такий спосіб проростає історичним часом.

ЕКОНОМІКА

Розпад Радянського Союзу, який більшість істориків не передбачала, поява демократичних сил там, де на них не очікували, і водночас уведення авторитарних режимів там, де не сподівалися демократії, – усе це стало ще одним свідченням варіативності й непередбачуваності історії людства.

Тож при аналізі розбудови незалежної України, зауважує Василь Ткаченко, беззастережно слід зважати як на гіркий «пласт історичного досвіду» народу, так і практичну відсутність чіткої картини «горизонту очікувань» в середовищі правлячого класу олігархів. Свого часу Володимир Винниченко красномовно визначав його зміст: «Історію України неможливо читати без брому». Більш як трьохсотлітнє перебування в політичному організмі Російської імперії – то під скіпетром двоголового орла, то під червоною зіркою із серпом і молотом – негативно відбилися на свідомості українських можновладців, які мало не на генетичному рівні засвідчили свою здатність вірно служити імперії за маєтки й чини.

Російський фактор залишився дамоклевим мечем, що висів над Україною і в роки радянської влади, і після проголошення незалежної України. Як тут не згадати влучний вислів лауреата Нобелівської премії з економіки Джозефа Стігліца: «Росія – це драма, що триває вічно». Нині історики України намагаються підрахувати, яким незчисленим людськими й матеріальними жертвами обернувся нашому народу експеримент встановлення «загірної комуни» заради торжества так би мовити «диктатури пролетаріату». Далі – гірше. Новий «горизонт очікувань» впродовж вже багатьох років незалежності на шляху впровадження олігархами засад ліберального фундаменталізму призвів до несподіваного результату: довелося розпочати рахунок вже сучасним людським і матеріальним жертвам.

А поки що, констатує Василь Ткаченко, ми спостерігаємо своєрідне шокове оціпеніння

більшості вітчизняних аналітиків, які ніяк не можуть зійти з доріжки, второваної адептами домінуючих на Заході теорій структурно-функціоналістського аналізу: чи то у вигляді моделей «модернізації», чи то «стадій зростання». У цих західних теоріях ішлося про прийняття «третім світом», у тому числі й Україною, образу ідеалізованої моделі Америки. На біду, ліберальну теорію «модернізації» некритично, майже «на ура» сприйняла більшість пострадянських науковців та освітян. Однак, і тут слід віддати належне нашому автору багатотомника, у номері від 4 січня 1992 р. газети «Демократична Україна», він застерігав: «Звичайно, через певні обставини, як це досить часто бувало у світі, політики можуть проголосити «найпередовішу» демократію, але згодом усе-таки життя візьме своє і всі, зрештою, зрозуміють, що така демократія «не по кишені». Таке підґрунтя у вигляді громадянського суспільства власників ще треба створити. Коли ж соціальні реформи у цьому напрямі і далі будуть половинчасті і непослідовні, то, помножені на втому і масовий вичікувальний фаталізм одних людей і фанатизм інших, ці хисткі кроки викликать неминучу небезпеку маневрування між демократією і диктатурою. Врешті-решт, ситуація приведе до нестійкого режиму, який завдяки уругвайському письменнику Едуардо Галькано вже зажив собі назви «демократура» [1, с.111].

То ж сьогодні залишається хіба що констатувати, що, власне, так і сталося. Цілком логічно постає питання: «Хто винуватий»? Насамперед – усі ми, бо ні наш набутий за радянських часів «простір досвіду», ні «горизонт очікувань» не відповідали новітньому виклику часу. Саме на цьому моменті наголошує згадуваний вище Дж. Стігліц: впровадження приватної власності на засоби виробництва не засвідчило для більшості громадян України зримої переваги ліберальних цінностей. І в цьому є певна вина західних радників – цих «євангелістів нової економічної релігії», які усвідомлювали недолугість запроваджуваних реформ, але, разом з тим, заохочували «ринкових більшовиків» до подальших кроків у цьому напрямі. Такої ж думки дотримується й співробітник британського Королівського інституту міжнародних відносин Джеймс Шерр: за часів Януковича «вперше країною керують люди, які не є ані демократами, ані державниками. Деякі з них навіть відверто не компетентні, і це вже ні для кого не секрет» [1, с.109, 112].

Подальший розвиток подій в Україні, пише Василь Ткаченко, можна охарактеризувати як незворотну деградацію режиму. Результатів не довелося довго чекати: державна система, не

вийшовши ще з «дитячого віку», увійшла у фазу старіння; криза державних фінансів поглиблювалася у процесі прямого розкрадання державного бюджету; виробнича та соціальна інфраструктури розсипалися на очах; за відсутності справжньої національної еліти з її безкорисливим служінням батьківщині політичний клас перетворювався на банду вбивць і грабіжників. Все це призвело до втрати моральної орієнтації широких верств населення за цілковитої недовіри до влади, з одного боку, але й за низького рівня здатності до самоорганізації – з другого. Однак у суспільстві вже визрівала критична маса харизматичних особистостей, здатних до рішучих і неординарних кроків у напрямі обмеження влади великих олігархів. Як наслідок – вибух народного гніву знайшов своє втілення у феномені Євромайдану [1, с.112].

Саме ж явище Євромайдану – за всіх його перипетій і суперечностей – засвідчило крайню необхідність вийти з тієї системної кризи, яка виявила себе певною мірою в неререформованості країни, неефективності пострадянської (часто кажуть – трофейної) економіки, тривалому політичному паралічі та неузгодженості зовнішньої політики. Отож нічого дивуватися, що у підсумку кризові явища переросли у владний параліч, виявили себе у нездатності незалежної України гарантувати людям безпеку і бодай якийсь прийнятний рівень соціальної справедливості. Тут не йдеться про «оплакування» ситуації, а про необхідність усвідомлення тих чинників, які довели наше суспільство до фази «напіврозпаду».

Саме тому маємо «зупинитися й оглядітися», аби спокійно усвідомити, що нині перебуваємо в точці біфуркації з пучком різних альтернатив, і лише від нашого нинішнього вибору може значною мірою залежати майбутня парадигма подальшого суспільного розвитку. А до того ще й усвідомити, що не все залежить від нашого свідомого вибору. Йдеться про наше повноцінне входження до Європейського Союзу. До цього ми виявилися поки що не готовими, так само, як і євробюрократи, які часто-густо на практиці гальмують цей процес. Розмови про ті самі хиренні «двері до Європи, які для нас не закриті, але от тепер поки що не відкриті», вже не тішать нашого честолюбства. До того ж провідні країни світу самі загрузли у внутрішніх проблемах (взяти хоча б рішення про вихід Великої Британії з Євросоюзу), і де-хто не проти того, щоб розв'язати їх на шкоду світовій периферії. Що багатьом з них до наших клопотів?

Капіталістична світ-економіка, згідно аналізу І. Валлерстайна, має свою архітектуру: ядро,

напівпериферію і периферію. Ці три сфери взаємодіють між собою за принципом «залежного розвитку»: внаслідок нееквівалентного обміну ядро виграє (розвинуті капіталістичні країни), периферія програє («третій світ»), а напівпериферія – наприклад, так звані держави БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай і Південно-Африканська Республіка) посідають проміжне становище і конкурують між собою за вплив на периферію.

В ядрі капіталістичної світ-економіки перебуває лідер-гегемон: з середини XVII ст. – Голландія, в середині XIX ст. – Великобританія, а з середини XX ст. – Сполучені Штати Америки. Хто може кинути виклик гегемонам? Як правило, претенденти «на папаху» з'являються насамперед в середовищі напівпериферії. Існуюча капіталістична світ-система потужно впливала на формування національних держав та визнання їхнього соціально-економічного статусу, втягуючи їх у процес капіталістичного виробництва або залишаючи обабіч магістрального напрямку розвитку. Включення тих чи інших географічних зон відбувається поступово, в міру того, як ядро капіталістичної світ-економіки стає потужнішим. Допоки зберігалася можливість екстенсивного зростання капіталістичної світ-економіки, відбувався процес відвертої колонізації. Однак у XX ст., коли ці можливості було вичерпано, світ-економіка вступила у нову фазу відносин ядра і периферії шляхом запровадження політики неоколоніалізму.

У світ-системі Валлерстайна країни капіталістичної периферії чекає сумна доля. В регіоні Східної Європи це ще не так однозначно. Але в регіоні кризової «південної дуги» становище щораз то більше погіршується. Після того, як Китай зайняв у товарних ланках місце безлічі країн третього світу, ті виявилися просто зайвими для функціонування наймогутнішого ядра накопичення капіталу – вони не мають перспективи ні як робоча сила, ні як споживачі.

За цих умов, зазначає Василь Ткаченко, логічно постає питання про місце України в ієрархії країн світу. Західні експерти поділяють країни світу на п'ять категорій: «із вільною економікою»; «із переважно вільною економікою»; «із переважно невільною економікою» та «країни із невільною економікою». У 2015 р. саме до п'ятої категорії й було віднесено Україну та ще зо два десятки таких країн, як М'янма, Екватор, Болівія, Чад та ін.. Усі ці рейтинги мають одну системну причину – неефективність ланок державного апарату. Тож напрошується висновок: державу слід розбудовувати з прита-

манними її ієрархією, субординацією, системами управління, обліку та контролю, чітким визначенням функціональних обов'язків, прав, повноважень та відповідальності. Без забезпечення цих умов ставити питання про здатність однієї держави самотужки і в доволі короткий термін подолати економічний розрив «стадій зростання» та наздогнати «велику двадцятку» дуже проблематично.

Тим, хто сьогодні безнастанно твердять про якийсь «національний розвиток України» без втручання Заходу хотілось би заперечити: за умов глобалізації вважати «розвиток» однозначно «національним розвитком» є в кращому разі ілюзією, а в гіршому – цілеспрямованим одурманенням людей. Ніхто не стане заперечувати, що всі ми живемо у соціально несправедливому й висококонкурентному світі. Один і той же етап суспільного розвитку забезпечує одним народам багатство, а іншим – злидні. Те, що для одних стало злетом, для інших обернулося занепадом. Що важливо усвідомити – одного не буває без другого. Доки існує капіталістична світ-економіка, доти існує і її ядро за рахунок експлуатації периферії. Це ядро не може розширюватися, якщо не розширюється уся світ система. А її вже нікуди нині розширюватися: бо вона охопила увесь світ.

В разі, коли складається така ситуація, що місця в ядрі вже зайняті, «національний розвиток», як правило, не дає позитивних результатів. Так само як капіталістами можуть бути лише декілька відсотків населення, а решта – переважна більшість – капіталістами ніколи не стануть, так і країн, що входять до ядра («світових капіталістів») завжди буде небагато. Решта ж залишаться «світовим пролетаріатом» або навіть «світовими безробітними» з усіма соціальними наслідками цього становища.

ПОЛІТИКА

Отже, на порядку денному України знову постає питання: що день прийдешній нам готує? Пошуки Василем Ткаченком відповіді підводять до справді філософської проблеми: а чи спроможні ми взагалі змінювати обставини свого життя, щоб ставити перед собою таку амбітну мету, як, наприклад, входження в зону напівпериферії, або до «великої двадцятки»? А чи навпаки – об'єктивні обставини життя врешті-решт візьмуть над нами гору? Чи не станеться так, що, надірвавшись у прагненні реалізувати завідомо недосяжну мету, ми вкотре будемо відкинуті на узбіччя нашої фатально бездержавної минулої історії?

Ось тут і слід з'ясувати: коли і завдяки чому людина робить суспільні структури підвладними собі, і навпаки, коли ці структури підпорядковують собі людину? Відповідь на зазначене питання у найбільш загальному вигляді сучасна наука трактує так: людина здатна кардинально змінити існуючі структури, але лише в короткі моменти біфуркації, коли стара структура увійшла у фазу кризи. Тобто фазу того самого переходу від одного порядку до іншого через хаос, коли ослаблюються і стають рухливими суспільні скріпи. Більше того – на зламах історичного розвитку простір можливого стрімко зростає пропорційно глибині кризи. Тоді навіть слабкі та історично випадкові імпульси можуть спричинитися до історичних змін і тривалих наслідків. Наразі такі висновки вносять в суспільство певний елемент якщо не оптимізму, то, принаймні, хоча б надії на вихід із застою.

За інших умов, зазначає Ткаченко, (жорсткої стабільності, відсутності принципових транзитивних зрушень) людська діяльність має результат лише тоді, коли її вектор відповідає загальноприйнятому спектру допустимих дій. В разі, коли система не вичерпала себе і демонструє ще певну здатність до самовідтворення, навіть найбільш «героїчні» зусилля дисидентів чи бунтівників будуть погашені «зашкарублими» інерційними структурами.

Не йдеться ні про глорифікацію «революціонерів», ні про огуду «консерваторів». Поважна наукова критика, на відміну від публіцистичних заяв, завжди толерантна до своїх попередників. Адже будь-яка соціальна структура, перш ніж стати об'єктивною реальністю, а в подальшому увійти у стадію кризи, теж була колись і кимось з певних причин побудована. І ось тепер головне дослідницьке завдання полягає в тому, щоб знайти відповідь на запитання: чому і наскільки ефективно ця структура функціонує (або не функціонує)? Наскільки тривалою може виявитися її життєздатність? Наскільки кардинальними й ефективними можуть бути результати реформування капіталістичної світ-системи і, відповідно, України як периферії цієї системи? [1, с.131-133].

Отже, як впливає з аналізу, Василь Ткаченко ставить перед собою завдання здійснити теоретичний аналіз і максимально зрозуміти той світ, у якому живемо і де намагаємося здобути собі гідне місце. І тут в нагоді знову стають напрацювання Іммануїла Валлерстайна. Насамперед йдеться про три основні засновки до аналізу. *Перший*: історичні системи, як і будь-які інші, мають обмежений термін існування і добігають свого кінця в точках біфуркації.

Другий: незначні дії в таких точках біфуркації можуть викликати значні зміни, але наслідки самих біфуркацій по самій своїй природі непередбачувані. *Третій* засновок полягає в тому, що сучасна капіталістична світ-система вступила в стадію завершальної системної кризи і навряд чи існуватиме через п'ятдесят років.

То що ж на нас чекає в найближчому майбутньому? Тут висновки Валлерстайна не надихають на оптимізм: оскільки результати кризи не можна визначити наперед, ми не знаємо, чи буде нова система (чи системи), що прийде на зміну, кращою чи гіршою від тієї, в якій ми живемо. Єдине, в чому можна бути впевненим, що перехідний період буде часом потрясінь, оскільки ціна переходу аж надто висока, а потенціал впливу, здавалося б, незначних змін на кінцевий результат може бути великим.

Як це не дивно, але ліберал І. Валлерстайн поділяє думку К. Маркса про те, що капіталізм призводить не лише до відносного, а й до абсолютного зубожіння більшості – велика ілюзія теорій модернізації полягала в обіцянках зробити всю систему процвітаючим ядром, без убогих периферій. Сьогодні вповні очевидно, що це нездійснено. Отже за ситуації, коли капіталізм нездатний забезпечити більшості населення Землі прийнятні умови життя, неминучим стає кінець його мирного панування і «вичерпаність» панівної ідеології – лібералізму. Суспільство рано чи пізно неминуче піде шляхом знищення існуючого донині непомірного капіталістичного присвоєння, переходу засобів виробництва в руки безпосередніх виробників. Тож поділ світу на ядро і периферію зникне не внаслідок долучення до ядра нових країн, а через поступове відживання самого капіталізму. Однак і цей варіант розвитку не гарантований, а може бути завойований лише в наполегливій боротьбі.

Евристичний момент цього аналізу, звертає увагу В. Ткаченко, полягає в тому, що американський дослідник власним шляхом доходить висновків, які свого часу зробив К. Маркс. Іронія історії полягає в тому, що, послуговуючись теорією І. Валлерстайна, ми маємо справу не з варіантом марксизму, а з незалежним підтвердженням правоти окремих положень К. Маркса колишнім адептом ліберальної концепції «модернізації», що мала на меті замінити марксизм [1, с.134-135].

Критичну позицію щодо шляхів капіталістичного накопичення багатств у руках небагатьох займає і відомий британський соціолог і політичний мислитель лорд Ентоні Гіденс – автор відомої концепції «третього шляху», що лягла свого часу в основу політичного курсу

уряду Тоні Блера. У своєму інтерв'ю від 31 січня 2018 р. він однозначно підтвердив своє уповання на вихід із кризи «третьим шляхом: «Як і раніше ключові позиції я віддав би «третьому шляху», який розуміється як здатність до повної зміни політичної орієнтації – такої, що вийшла б за межі національних держав. Перед нами стоїть серйозне завдання – створити форму відповідального капіталізму, при котрому накопичення багатства узгоджується з соціальними потребами, в тому числі екологічними» [8].

При розгляді перспектив «третього шляху» для України, Василь Ткаченко з гіркотою нарікає, що, з точки зору українського обивателя, усі ці англійські лорди казна чим переймаються – нам би їхні проблеми. А тим часом Е. Гіденс акцентує увагу світової спільноти на проблемі, на яку українським аналітикам доведеться таки зважати: усі ми у цьому світі живемо у суспільстві високих можливостей і таких же високих ризиків, де практично неможливо наперед дізнатися, у що виллється взаємозв'язок між цими двома чинниками. А от на думку Е. Гіденса, саме цей взаємозв'язок – можливостей і ризиків – суть базовий для оцінки стану людства, в тому числі й існуючої ситуації в Україні [8].

В описані головної суперечності, з якою зіткнулася Україна після Революції гідності, Василь Ткаченко посилається на аналітику російського дослідника Ігоря Клямкіна та українського Олександра Пасхавера. Йдеться про ризики, пов'язані з переходом суспільства від державності приватизованої до державності правової. З огляду на ситуацію біфуркації, у якій перебуває нинішнє українське суспільство, ніхто не може дати гарантії, що цей процес переходу неодмінно закінчиться досягненням вихідних цілей у повному обсязі. Однак ніхто не може й заперечити й вірності обраного шляху – рухатися дорогою до права. А тим часом глибоко усвідомити, що «дорожню карту» з маршрутом до правової держави ще належить знайти, а потім з неї не сходити, хоч би яким вибоїстим цей шлях не був [4, с.461-480].

А питання між тим залишиться відкритим аж до тих пір, доки цю дорогу суспільство не пройде або ж не зверне з неї. Бо наступні події, у яких протистоятиме буття наявне і буття потенційне, будуть представлені інтересами, історичними можливостями і волею різних суб'єктів. І якщо існуючі інтереси ще піддаються нашому сьогоднішньому розумінню, то можливості й вольові ресурси груп інтересів виявляться лише згодом у міру розгортання самих подій. Тож цикл суспільно-політичних

подій все ще не замкнувся, його підсумки невідомі, а рівнодіюча зіткнень різних часто принципово протилежних інтересів проглядається хіба що на найближчу перспективу.

До того ж слід зважати на негативні зовнішні обставини: постійні намагання Росії нав'язати свій проект «альтернативної цивілізації» й зробити усе можливе й неможливе щоб європейський вибір Україні перекрити, створити умови щоб наша держава була повністю поглинена війною і політикою, від неї похідною. А те, що відбувається після Євромайдану з українською державністю було б відтиснене на периферію свідомості й мислення.

Тож проблемою проблем для України залишається те, наскільки Україна зможе просунути до верховенства права у здійсненні державних реформ. І справа не в тому, вдасться чи не вдасться нашій країні впоратися з втіленням у життя широко описаної в науковій літературі ортодоксальної моделі «модернізації» в стилі горезвісної «вестернізації». А все тому, що в умовах пострадянської України ніякий шаблон не спрацює. Історії відомі трансформації тоталітарних політичних систем у правові. Але в ній не було прецедентів переходу в правовий стан квазідержави посттоталітарного типу, приватизованої групами приватних інтересів. А ці групи тим часом зуміли саме право перетворити в інструмент, що дозволяє це ж право безкарно зневажати.

Здавалося б справа за малим: після підписання Угоди про асоціацію України і Європейського Союзу суспільство має висунути зі свого середовища бажану національну еліту, здатну такі необхідні реформи здійснити. Але успадкований після Революції гідності державний апарат дістався тотально прогнилим. Як результат, в міру посування до мети стала раптом виявлятися непіддатливість проблеми реформування. З'ясувалося, що посткомуністична неправова державність не перетворюється в державність правову. Більш того, ця пострадянська система демонструє стійкість – вона блокує будь-які спроби демократизації політичної системи. І з нею поки ще не в силах впоратися ні вільні вибори, ні існуючі поза державним контролем ЗМІ, ні прийняті антикорупційні й люстраційні закони.

І тут на повну силу дався взнаки найважливіший фактор, що відображає собою сутнісну сторону пострадянської державної системи. Йдеться про корупцію, яка в цій системі вже не аномалія, а норма, органічно властивий цій системі спосіб існування і внутрішньої комунікації. Принцип функціонування корупції («гроші-влада-гроші»), який обслуговує при-

ватні інтереси олігархів і бюрократії, встигли глибоко вкоренитися, а ґрунту для альтернативного йому принципу верховенства права в системі немає, він повинен бути привнесений ззовні, тобто з громадянського суспільства. Але поки що у владно- і олігархозалежному соціумі громадянське суспільство не має належної сили і волі для утвердження правового порядку.

І все ж, зазначає В. Ткаченко, всупереч всьому маємо виходити з того, що післямайданній Україні випала особлива доля в еволюції пострадянського простору. Країна стала своєрідним політичним «полігоном», на якому випробовується можливість трансформації цієї «держави-торжища» на державу правову без революційної зміни правлячого політичного класу, який називає себе «елітою». І не біда, що цей досвід поки що повчальний не стільки результативними рішеннями, скільки виявленням складних проблем на шляху трансформації. Як то кажуть, суть справи не в тому, де ми нині перебуваємо, а в тому, куди ми рухаємося. Зрештою, важливо навіть осмислення джерел тих труднощів, які привели поки що до незначних успіхів [4, с.461-466].

СОЦІУМ

Василь Ткаченко поділяє думку Олександра Пасхавера, що фундаментальною обставиною, котра визначає суперечливий характер української революції, є соціальні цінності більшості українського народу. Йдеться про стратегію виживання, вироблену століттями проживання в інших державах, найчастіше у ворожому середовищі. І ця стратегія рятувала згодом український народ і в кривавому ХХ столітті, і в новітній історії вже суверенної незалежної держави.

Однак було б некоректно не бачити новітні модифікації, набуті українським суспільством уже за роки незалежності. Той капіталізм, який утворився на пострадянському просторі, являє собою мережу монополій, в яких нуворіші-власники, в союзі і під прикриттям бюрократії й політикуму, отримують свою монопольну ренту, ділячись із тими, хто їх «кришує». Сама архітектура піраміди являє собою сотні тисяч дрібніших монопольних утворень. Усе це складає ту соціальну матрицю, що являє собою тканину українського пострадянського життя. У ній вплетене все, включаючи рядових громадян, змушених шляхом корупції реалізовувати й захищати свої права. Ця соціальна матриця виникла і виявилася надзвичайно

стійкою значною мірою тому, що цілком поєднується з домінуючою стратегією виживання.

Стійкість цієї олігархічної матриці забезпечується наступним чином. По-перше, вона постійно відтворює негативний відбір еліт. Чесні професіонали, якщо вони потрапляють у бюрократію чи політикум, змінюються на корупційних «своїх». По-друге, підтримується монопольна структура у всіх заняттях, де тільки це можливо. Як наслідок – монополія перешкоджає розвитку і стає причиною нашої бідності. По-третє, все наше формальне законодавство і неформальні норми підлаштовані під інтереси олігархату. Ось усе це в сукупності – і корупційність еліти, і монопольна організація всіх публічних занять, і підступність всіх формальних і неформальних норм – все це створює важко розв'язувані проблеми для реформаторів. З'явивсь раптом якийсь герой-радикал, який бажав би розрубати цей вузол одним ударом, його б чекала ганебна поразка, або й економічний та соціальний колапс країни [4, с.467-468].

Тож чи є якийсь світло в кінці тунелю? Напевно можна сказати лише одне: «еліта» розділилася, що створює необхідні (хоча й недостатні!) передумови для революційних змін. Після Революції гідності влада була передана найбільш далекоглядним представникам старого політикуму. За переконаннями, судячи з усього, вони ліберали, але технології проведення реформ у них не радикально-революційні, скоріше їх можна назвати переговорно-реформаторськими. Іронія історії проявляє себе в тому, що глибоке знання олігархічної матриці і її трактування права допомагає реформаторам у цьому процесі.

Тож прагнучи реформ водночас доводиться враховувати ось цю пострадянську соціальність. А між тим час не жде, бо не лише над Україною чи Європою, але й над цілим світом уже чигає чорна тінь правого радикалізму в образі неприкаяного і «непередбачуваного прекаріату». Цим терміном у суспільних науках стали називати будь-яку ненадійну, нестійку, непостійну трудову зайнятість, а також людей, яким таку форму зайнятості нав'язано. Віднині вже йдеться про новий суперклас, що перебирає на себе роль колишнього індустріального пролетаріату як новітнього «гробаря буржуазії» (висловлюючись термінологією Комуністичного маніфесту). Випустивши цей феномен з поля зору, нам рано чи пізно доведеться переконатися, що в наші дні вже не «привид бродить по Європі – привид комунізму», а дає про себе знати феномен соціального радикалізму, що прокладає шлях до фашизації суспільства [1, с.192-247].

Проводячи паралелі із зародження нацизму в часи Веймарської республіки, Василь Ткаченко нагадує, що як тільки Велика Депресія 1929-1933 рр. потрясла світовий капіталістичний ринок, демократію в Німеччині було з легкістю відкинуто, а Веймарську республіку замінив Третій Рейх. Посилаючись на аналітику американського політолога Олександра Янова, нині можна вже стверджувати, що доля веймарської Німеччини наразі оживає в долі «веймарської» Росії. Цей феномен, на щастя, деякі аналітики різних країн намагаються осягнути, і шукають шляхів, як йому протидіяти.

А для нас, українців, ця проблема уже давно перестала бути предметом академічних розмірковувань. Російська агресія проти України 2014 р. розставила усі крапки над «і». Росія не тільки проголосила себе унікальною цивілізацією, а й намагається нав'язати свою систему цінностей, далеку від засад європейської демократії, демократичних цінностей західного світу. Грузія 2008 р. та Україна 2014 р. – це лише перші кроки на шляху авторитарного імперського експансіонізму. Формуються й угруповання піхотинців «альтернативної Європи» – тих проросійських і антиєвропейських партій, які є в кожній європейській країні.

Закономірно виникає запитання: а яким же є соціальне середовище, що створює ґрунт для появи отих самих піхотинців? Бо настав час дати відповідь на сакраментальні питання: як, завдяки чому і ким стелиться доріжка радикалізації світового політичного пробудження?

Нас не повинно дивувати те, що поява прекаріату пов'язана з поступовим визріванням Четвертої промислової революції, або, як її ще називають, «Індустрії 4.0». Зміст поняття «Індустрія 4.0» означає створення на базі окремих автоматичних роботизованих систем відповідних комплексних структур, що забезпечуватимуть технологічні процеси та контроль за ефективністю роботи на будь-якому підприємстві. Першорядну роль на «розумних підприємствах» відіграватимуть автономні роботи. Четверта промислова революція змінить ланцюжок створення доданої вартості, призведе до зникнення цілих галузей і робітничих професій, призведе до збільшення масового безробіття, а поглиблення соціальної нерівності загрожуватиме зростанням катаклізмів [1, с.192-247].

Глобалізація світової економіки прискорює процес ерозії ринку праці. Неповноцінні, обмежені трудові відносини, котрі можуть бути розірваними роботодавцями будь-коли, сприяють зростанню специфічного соціального прошарку, який ніяк не може вибратися із стану прекаріату і вповні може стати живильним

середовищем для соціального напруження в суспільстві. Позбавлені ліфта мобільності, люди зависають між потужною самоексплуатацією і свободою, що викликає постійне почуття тривоги. Страх втратити роботу, залишитися без звичного матеріального забезпечення й опуститися на соціальне дно став у сучасному світі настільки масовим явищем, що час вже вести мову про якусь подобу епідемії страху, знайому представникам усіх соціальних верств.

Тим часом, як стверджує американський соціолог Френсіс Фукуяма, за умов справді тектонічних змін, ніхто на Заході не запропонував будь-якої програми задля пом'якшення соціальної напруги. А тим часом глобалізацію слід контролювати насамперед політично, ринок не варто вважати самоціллю, а інвестиції слід розглядати не лише з позиції накопичення капіталу, а й як внесок у розвиток середнього класу. Натомість поки що гостроту проблеми намагаються зняти популістською критикою еліт, на чому власне й зіграв Дональд Трамп у боротьбі за президентське крісло у США.

Тим часом поки що незначна кількість дослідників взялися попереджати фінансово-промислові кола й фінансову еліту своїх країн, що прекаріат – зростаючий і потенційно небезпечний клас. Адже ті, хто не бачить перед собою безпечного й чіткого в статусному плані майбутнього, рано чи пізно відчують страх і відчай. Як наслідок, ці люди можуть вимістити свій гнів на винуватцях свого нещастя. Відторгнуті від основних каналів економічного достатку, вони стають нетерпимими, часто навіть один до одного. То ж, як прогнозує американський соціолог Гай Стендінг, багатьох із них залучать популістські політики й неофашистські заклики. І цей процес уже набирає силу [1, с.209-215].

Яскравий приклад цього – ситуація, що склалася в Росії. Саме тяжіння прекаріату до популізму й фашистських закликів не може не насторожувати населення сусідніх з Росією країн. У російських наукових колах виникнення прекаріату пов'язують з першими роками після розпаду СРСР. Тоді інженери та наукові працівники ставали промоутерами різноманітних фірм, жителі периферії (з вищою освітою і без неї) – «човниками», студенти та колишні викладачі вузів, писали за гроші курсові й дипломні роботи тощо.

У підсумку, за даними російських дослідників, утворилася група ризику, представлена не лише нижнім прошарком населення (більш ніж половина населення), а й нижня частина середнього прошарку, представлена «білими комерцями». Характеристика цієї об'єднаної групи

– невизначеність в трудовій зайнятості, втрата впевненості в майбутньому, хронічна тривожність. Їхня доля – неформальна зайнятість, будь-які види трудових відносин, заснованих на усній домовленості. До того ж, на відміну від Заходу, російська держава майже повністю самоусунулася від вирішення соціальних проблем. Прекаріат тут є не так наслідком постіндустріального світу, як «покинутості» державою. Ще одна причина – «здичавіння» населення, відсутність у населення необхідних базових знань, зокрема іноземних мов, брак навичок розбудови горизонтальних відносин, без яких немислимим є сам постіндустріальний світ. Майже половина молоді практично не читає художньої літератури, її пріоритетом стає дозвілля, а по суті – байдкування. Значна частина сучасної молоді Росії гадає, що аби чогось добитися в суспільстві, потрібні не трудові зусилля, знання та етичні настанови, а лише вміння підім'яти під себе інших. То ж чи варто дивуватися, що екстремізм у молодіжному середовищі Росії став масовим явищем? [1, с.215-221].

Ситуація, аналогічна російській, знайома й громадянам України. Представники українського прекаріату не вмирають з голоду й холоду, але живуть гірше за тих, хто має постійну роботу. То ж їм доводиться в середньому впродовж життя змінювати близько 30 роботодавців. Поки що цей контингент не бере активної участі у масових акціях. Одна з причин тому – зростання соціального напруження в нашій країні на даний момент дещо притлумлене у зв'язку з агресією Росії проти України. Разом з тим насторожує те, що жодна політична партія про прекаріат не дбає. Тобто – прекаріат України перебуває поза діючою політикою, і це несе в собі важкопрогнозовані ризики. Засоби масової інформації його практично ігнорують, зосереджуючись на перипетіях парламентської боротьби. А вітчизняна наука тим часом перебуває в стані напівнепритомності через постійні бюджетні секвестри. Працівники науки і освіти, які б місця вони не посідали в галузевій ієрархії, самі поступово скочуються до статусу прекаріату, формуючи його зубожілий «інтелектуальний сектор». Все це створює сприятливий ґрунт для соціального напруження [1, с.221-228].

На цьому ґрунті, як правило, виростають популісти. Вони використовують страхи прекаріату у своїх цілях, переводять проблему у сферу соціальних утопій. Популісти обіцяють гарантовані соціальні трансферти, матеріальний статок, стабільність і збільшення чисельності робочих місць. А проблеми між тим не

вирішуються. Більше того – частка прекаріату в Україні збільшилася у зв'язку з напливом вимушених переселенців, осіб, які втратили роботу в районах бойових дій. Процес трансформації працездатного населення в прекаріат триває, а це загрожує країні негативними наслідками.

ІДЕОЛОГІЯ

В цей час наростання загрози справжнього соціального потрясіння складається, тим не менше, гнітюче враження про відсутність ефективної соціальної стратегії, викладеної в доступній ідеологічній доктрині. І таке ігнорування ролі ідеології в суспільному житті викликає занепокоєння в академічних колах Заходу. І вже в 2012 р. Френсіс Фукуяма застерігав у статті (журнал *Foreign Affairs*, №1), що в світі нависає загроза концептуального вакууму – практично немає ідеології, яка б пропонувала розв'язання проблем на фоні «здутих» лівих і настільки ж «просілих» неолібералів.

Саме тому Василь Ткаченко у своєму аналізі наголошує, що запит на ідеологію є, а конструктивні пропозиції відсутні. Ніде правди діти – ідеології не вигадуються, вони визначаються суспільними силами й умовами життєдіяльності людей. А тому ідеї нездатні набути сили й поширення, якщо вони не звернені до нагальних потреб велетенської кількості звичайних людей [1, с.205-209].

Насамперед потребує переосмислення домінуюча в сучасному світі модель ліберальної демократії. Тут слід усвідомити, що марксистичні не здійснили свою комуністичну утопію саме тому, що зрілий капіталізм створив суспільство, основою якого став середній, а не робітничий клас. Саме тому варто акцентувати увагу на тому, що ж станеться, якщо подальший розвиток технологій і глобалізація підірвуть середній клас і зроблять неможливим досягнення статусу середнього класу для більшості громадян розвинутої країни? А загроза цьому наростає. Так, наприклад, сьогодні будь-який тренд у Кремнієвій долині означає ліквідацію низькокваліфікованих робочих місць в інших сферах економіки. Глобалізація ж призводить до того, що сотні мільйонів працівників у країнах «третього світу» обходяться корпораціям дешевше, ніж у розвинутих країнах.

Поки що жодної життєздатної альтернативи існуючій ідеології лібералізму не висунуто. Ідея «третього шляху» Ентоні Гіденса передбачає скоріше корекцію капіталізму і необхідність контролю за процесами глобалізації. Тут

мова ліпше йде про ідеологічний продукт, що являтиме собою синтез ідей як лівих, так і правих, але, разом із тим, він має бути відмежованим від програм маргіналізованих груп. Водночас домінує думка, що в силу різкої соціальної поляризації в світі нова версія ідеології приречена бути популістською, а її посыл має починатися з критики еліт, які дозволити собі пожертвувати благополуччям багатьох заради процвітання невеличкої групи.

Насамперед йдеться про самоочевидні «гріхопадіння» капіталізму: і про накопичення багатства мізерною групою «еліти»; і про оборудки фінансистів, які використовують своїх лобістів для уникнення прогресивних форм регулювання й оподаткування; і про погіршення умов навчання в загальнодоступних школах, на відміну від шкіл для багатих сімей. І чи не найголовніше – про відсутність рівного доступу громадян до політичного ресурсу з метою захисту своїх інтересів. Без виправлення цієї ситуації жодних змін, очевидно, не відбудеться. Тож альтернативна ідеологія, як очікується, має на Заході ось-ось з'явитися.

А тим часом в Україні свої замороки. Неможливо закрити очі на те, що переважна більшість населення країни існує в режимі виживання. З 1991 року мав місце не лише тривалий спад виробництва, але й поява справжньої прірви у розшаруванні суспільства. За експертними даними, якщо порівняти окремі країни, то співвідношення доходів багатих і найбідніших верств населення в Китаї складає 7:1; у країнах ЄС 5-7:1; у Японії 4,3:1; а в Україні – 30:1 [4, с.74].

До того ж, звісно, не хлібом єдиним живе людина. Проблема виживання тої чи іншої спільноти є не в меншій мірі проблемою збереження нею базових елементів традиційної гуманітарної культури з усталеними в ній нормами істини, добра і справедливості. Якщо соціальна нерівність у суспільстві стає досить великою, то сам інститут приватної власності втрачає свою легітимність в громадській думці. Тим більше це стосується етапу становлення незалежності України, коли власність, яка ще донедавна вважалася «загальнонародною», сьогодні вже стала власністю олігархів. Тут легітимність втрачає вже не лише неправедно нажите багатство, а й та влада, яка потурає олігархам. В очах своїх громадян вона теж стає нелегітимною.

Так, зазначає Василь Ткаченко, впродовж перших років незалежності ВВП в Україні знизився до 40,8%, а після наступних дев'яти років зростання ВВП ледь сягнув лише 74,1% від рівня 1990 р. Після кризи 2008 року ВВП упав аж до 64% проти 1990 р. Нині, не в останню

чергу внаслідок агресії з боку Росії, Україна так і не досягла рівня ВВП 1990 року. А в цілому впровадження приватної власності на засоби виробництва не засвідчило для більшості громадян зриму перевагу ліберальних цінностей. До того ж, за оцінкою лауреата Нобелівської премії в галузі економіки Дж. Стігліца, далися взнаки два первородні гріхи української суверенної бюрократії: відсутність верховенства права і несправедливо проведена приватизація. Як наслідок нинішні скоробагачки змушені остерігатися за долю своїх мільярдів, а тому намагаються не реінвестувати їх у своїй країні, а швидко перевести за кордон.

Нині наші зарубіжні наставники перших років незалежності – зарубіжні адепти ліберальної демократії – визнають свої помилки щодо «огульного» роздержавлення й масової та неконтрольованої приватизації. Зокрема Мілтон Фрідман говорить: «Я був неправим. Виявляється, верховенство закону має більш фундаментальне значення, аніж приватизація». Так само й Френсіс Фукуяма визнає хибними свої думки щодо всевільної «невидимої руки ринку» й наполягає нині на розбудові сильної й ефективної держави. Одна із фундаментальних передумов демократії, на його думку, полягає в досягненні певного рівня добробуту населення. Бо лише добробут «служить джерелом для виникнення стабільної демократії» [4, с.76-78].

Якщо вже йдеться про те, зауважує Василь Ткаченко, щоб ідеологія лібералізму була беззастережно прийнята українським суспільством у ранзі всеукраїнської ідеї, відносини приватної власності мають набути масового характеру, зокрема у сфері малого та середнього бізнесу. Тоді людина буде здатною захистити себе й реалізувати свій творчий потенціал. Інакше, за умов подальшої люмпенізації суспільства, рано чи пізно спрацює попит на «сильну руку» авторитаризму, яка й навчить нас не лише «жити разом», але й марширувати строєм.

І тут на нас чигає небезпека абсолютизації ідеології українського «інтегрального націоналізму» донцовського штибу, що посилено культивується нині адептами ОУН-УПА. Не варто було б зайвий раз акцентувати на цій проблемі, оскільки вона не є центральною в сучасній історії України – найпевніше політичні аутсайде-ри гріють на ній руки. Тим не менше, зазначає Василь Ткаченко, якщо ми вже апелюємо до безальтернативності нашої євроінтеграції, то маємо хоча б усвідомити, з яким ідейним багажем на нас там чекають і яким історичним досвідом ми можемо збагатити європейську цивілізацію.

Звісно, ми маємо зважати й на те, що не завжди наше історичне минуле сприймають на

Заході адекватно. Не в останню чергу завдяки агресивній російській пропаганді Європу залякують нібито небувалим посиленням в Україні правих рухів та ідеологій, неприйняттям нею культури постмодернізму, а натомість заграванням з націоналізмом, намаганням опертися на традиції націоналістичних консервативних партій міжвоєнної доби, скомпрометованих співпрацею з фашизмом.

Що й казати – важко «старій Європі» осягнути специфіку формування націй у Східній Європі, а надто в новоутворених пострадянських країнах. Перейнявшись ідеєю «мультикультуралізму», європейці часто-густо випускають з поля зору те, що громадяни пострадянського простору часто зазнавали в недалекому минулому подвійного приниження своєї ідентичності: і з боку комуністичного тоталітаризму, і з боку панівних титульних націй (досить згадати тост Сталіна «за великий російський народ» – переможця в війні, нібито інші народи й не покладали мільйони життів на олтар Перемоги). Зрозуміло, що нині ці пригнічені раніше нації проходять етап певної психологічної компенсації за минуле приниження.

Те ж саме й щодо ставлення до процесів глобалізації. Західна Європа реагує на них, спираючись на ефективні сформовані віками державно-управлінські структури. В той же час Східна Європа намагається утвердити свою ідентичність перед наступом космополітичної культури постмодернізму й телекомунікаційної цивілізації, спираючись на принципи національного солідаризму з їх психологією змобілізованості й соціальної відповідальності, як це було на Заході в XIX – початку XX століть.

Чи кожен набутки історичної спадщини України годяться для вирішення сьогоденних проблем? Звичайно ж, ні! Треба мати мужність переглянути минуле й провести певну інвентаризацію, бо нація, як на тому акцентував Ернест Ренан – це не лише те, що пригадують, але й те, про що забувають – викреслюють із святощів національного пантеону. Така робота в Україні вже була здійснена робочою групою істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. У підготовленому ними підсумковому документі, зокрема, наголошується на тому, що організатори й ідеологи ОУН прагнули запозичити елементи політичних і соціально-економічних програм італійського фашизму. Такий гріх лежить не лише на українцях – у свій час Вінстон Черчилль дуже схвально відгукувався про політичний режим Муссоліні.

Та суть справи, зауважує Василь Ткаченко, полягає не лише в осмисленні історії, а у

розв'язанні актуальних проблем сьогодення: чи можемо ми, долаючи спадщину радянського тоталітарного режиму й орієнтуючись на євроінтеграцію, опиратися при тому на духовну спадщину оунівського «інтегрального націоналізму»? І на це питання уже дали відповідь провідні українські історики: «Якщо брати до уваги набір зовнішніх і функціональних ознак у певний період існування ОУН (наприклад, культ вождя, прагнення встановити монополярну диктатуру, побудова чіткої партійної ієрархії із залізною дисципліною, надання ідеології рис релігійного світогляду тощо), то цю організацію можна ототожнювати з радянським тоталітаризмом».

Аналогічну оцінку оунівському «інтегральному націоналізму» дає й представник української діаспори професор Іван Лисяк-Рудницький: «Український націоналізм підходить під поняття тоталітарного руху... Твердження, що націоналістичний рух уже в 1943-1944 рр. перейшов на демократичні позиції, не має достатніх підстав» [14]. Отже, робить висновок Василь Ткаченко, коло замкнулося і ніхто не зможе нас переконати, що «свій», «рідний» український тоталітаризм усе-таки нам ближчий, аніж «чужий» радянський тоталітаризм [3, с.111].

Тим не менше, на жаль, мусимо констатувати: з емігрантського середовища на ґрунт незалежної України була занесена збанкрутіла ідеологія інтегрального націоналізму тоталітарного стибу. Найгірше, що її підхопили молоді й недосвідчені в перипетіях ідеологічного протиборства часів холодної війни адепти, які й гадки не мають, яку тривалу й болісну еволюцію довелося пройти якійсь (на жаль – незначній) частині учасників визвольної боротьби, щоб, урешті-решт, стати на демократичну платформу.

У контексті проблем ОУН-УПА, вважає Василь Ткаченко, позитивною спадщиною можна вважати не стільки ідейні набутки організації, скільки нинішній практичний досвід подолання проблем, які залишилися нам у спадок і від радянського, і від оунівського тоталітаризму. Так, після довгих років замовчування, уже за часів Кучми-Квасневського було набуто досвід політичного порозуміння незалежної України з Польщею щодо Волинської трагедії 1943 р. – війни двох народних стихій, справжнього кривавого протистояння, яке було детерміновано обопільним екстремізмом, що знецінював людське життя, виправдовуючи все патріотичними гаслами. І тут не може бути виправдання жодній стороні.

Було б помилкою стверджувати, що Україна до часу великого примирення з Польщею щодо

волинських подій не мала у своєму арсеналі принципів духовного очищення. Варто згадати заклик Тараса Шевченка в «Передмові» до «Гайдамаків» щодо єднання з поляками після кривавих подій Коліївщини: «Серце болить, а розказувати треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами». Проте з боку Шевченка це був лише заклик, а реального примирення сторони досягли лише півтора століття по тому і, не в останню чергу, завдяки невтомній праці Єжи Гедройця, котрий наполегливо популяризував серед поляків гасло: «Без незалежної України вільна Польща неможлива».

Тим часом проблема ОУН-УПА, напевно, ще довгі роки не буде знята з порядку денного, оскільки вона уособлює тривалий період боротьби значної частини українського народу за свою державу, часто-густо боротьби тими засобами й методами, які практикувалися в Європі часів її фашизації і в Євразії часів більшовицького тоталітаризму. Це зовсім не означає заклику «все забути і простити»: злочинці не мають уникнути кримінальної відповідальності, де, згідно з принципами німецького філософа Карла Ясперса, вищою інстанцією є суд, що з дотриманням усіх необхідних формальностей точно встановлює склад злочину і застосовує відповідні закони. Крім того, зазначає філософ, кожна людина разом з іншими несе відповідальність за те, хто і як ним править – це і є політична відповідальність, де вищою інстанцією є воля і влада переможця. Так само кожен поступок підлягає й моральній оцінці, і вищою інстанцією тут є власна совість. В разі ж коли поряд творилося зло, а свідок нічого не зробив щоб зарадити справі – Ясперсом вводиться поняття метафізичної відповідальності, де вищою інстанцією є лише один Бог. В цілому це є проблемою особистісного вибору, пошуку шляхів внутрішнього очищення – катарсису.

В той же час, зазначав видатний німецький мислитель Теодор Адорно, не слід допустити колективної вини цілої нації. Тим більше тінь минулого не повинна вічно висіти над цілим поколінням, ввергнутим в бездну війни, оскільки конкретні люди завжди підвладні об'єктивним обставинам. І тут не слід забувати про нову небезпеку – опираючись на фразу, що все залежить лише від людей, на людей часто-густо звалюють усе, що залежить від обставин, внаслідок чого ці обставини залишаються непорушними. Звідси і висновок Т. Адорно: «Минуле буде опрацьовано лише тоді, коли вдасться подолати самі причини подій минулого» (4, с.84).

Отже, лише всесторонньо осмисливши ситуацію можна дійти істини в опрацюванні

минулого. І тут з самого початку необхідно проводити чітку грань у питанні про ступінь винуватості. Інакше зі злом не буде покінчено ніколи. Це – ази християнсько-іудейської парадигми європейської цивілізації, яка сама пережила глибину падіння в безодню фашизму, але віднайшла у собі силу й мужність переосмислити минуле й дійти креативних висновків на майбутнє. То ж і ми маємо переосмислити минуле ОУН-УПА й усвідомити – їхня ідейна спадщина не є тим духовним набутком, якого чекає від нас нинішня Україна та й об'єднана Європа. Власне, проблема не в тому, як би сподобатися сучасній Європі. Це насамперед наша внутрішня проблема, яку неможливо вирішити лише в політичній площині, а неминуче так само в моральній, освітній, в поширенні історичної правди, якою б гіркою вона не була (4, с. 80-105).

ГЕОПОЛІТИКА

Ставлення до геополітики в академічних колах складалося до недавніх пір дещо гордовито зневажливе – мовляв, усі ці геополітичні побудови відходять у минуле. Чи ж варто серйозно розглядати ідеї, засновані на суміші географії, біології та мальтузіанської демографії у вік глобалізації, коли ми оперуємо поняттями «інформаційної революції», «світ-системного аналізу», «мережевого суспільства» тощо?

І ось, згідно з концептом «русского мира», на світ Божий впливає політизація географічного фактора щодо захисту Росією таких собі «співвітчизників» – російськомовних громадян сусідніх щодо Росії країн. Здавалося б – де тут межа цинізму, коли фактор етнічного походження превалює над інститутом громадянства? Однак факт залишається фактом: гібридна війна у формі анексії Росією Кримського півострова, а також у машкарі воєнного протистояння на Донбасі повернули всіх до суворості реальності – у сучасному глобалізованому світі, як це не дивно, запанувала геополітика. У своєму багатотомному виданні В.Ткаченко піддає цей феномен глибокому аналізу. Насамперед це стосується другого тому під назвою «Россия: беспутье агрессора», цілеспрямовано виданого російською мовою у розрахунку на більш широке залучення російськомовної читачкої аудиторії [2, с.246-295].

А ще 25 років перед тим – 21 листопада 1990 р. Паризька Хартія для нової Європи сповістила про входження людства в еру демократії, миру та єдності. Якщо не всього, чи не всіх водночас, то принаймні держав Європи і

тих країн Євразії, які зобов'язуються дотримуватися європейських цінностей, зафіксованих у документі. Особливо надихав пункт Хартії щодо гарантування безпеки й відкриття нових можливостей для Європи за умови домовленостей щодо спільних зусиль у військовій сфері. Ішлося і про роззброєння та зміцнення довіри та безпеки, і про повну та загальну заборону хімічної зброї, і про завершення переговорів щодо «відкритого неба». А найголовніше – піднімалося питання про співробітництво щодо захисту демократичних інститутів від дій, котрі порушують незалежність, суверенну рівність і територіальну цілісність держав-учасників. Тобто йшлося про незаконні дії, що включають у себе тиск зовні, примушування і підживну діяльність.

І неспроста Василь Ткаченко ставить запитання: то чому ж не спрацьовує європейська безпека? Він висловлює припущення, що всі біди на голову України сталися, не в останню чергу, унаслідок принципової зміни міжнародної обстановки й характеру взаємовідносин між державами у ХХІ ст.. Холодна війна, на превеликий жаль не відійшла в минуле. Вона пережила інкубаційний період і з'явилася в нинішньому «постбіполярному світі» в новій мутаційній формі гібридної війни. Саме про це відверто було зазначено в доповіді Європейської ради з міжнародних справ (ЄРМС), опублікованій в листопаді 2014 р.. У ній йшлося про те, що у березні 2014 р. європейці несподівано проснулися у світі Володимира Путіна, де кордони можна змінювати явочним шляхом, міжнародні інститути безсилі, економічна взаємозалежність стає джерелом небезпеки, а передбачуваність – скоріше обов'язок, ніж перевага. Вторгнення Росії в Україну змусило ЄС визнати, що замість того, щоб поступово, буквально молекулярно розповсюджуватися на увесь континент, а в остаточному підсумку – на всю планету, його ідея європейського порядку обрушилася. Постмодерністський європейський порядок неочікувано виявився у загоні. Криза в Криму ознаменувала закінчення постбіполярного європейського порядку [4, с.248-251].

Отже після обвалу системи європейського порядку стало зрозуміло, що чутки про наглу смерть геополітики виявилися дещо перебільшеними. Ідеологеми «особливого шляху» та «суверенної демократії» в Росії стали не просто способом виправдання непорушності авторитарного режиму цієї країни, але й джерелом нещастя, страждань і смерті – насамперед в Україні. Тобто, ідеологічно розвінчану геополітику російська влада щохвилини насаджує у

сфері практичної політики. А тому саме нині й приходить розуміння того, що «концепт геополітики сьогодні вимагає найпильнішої уваги, оскільки за його прагненням до реінкарнації стоять реальні загрози загальноцивілізаційного характеру.

Іншими словами: геополітика – це суворая реальність наших днів, а породжені нею драми мають вивчатися і аналізуватися, але як свого роду політична кримінологія. Підхід до міжнародної політики як до гри «з нульовою нічиєю», в якій виграш одного дорівнює програшу іншого, ідеологічно повністю дискредитований. Але це не знищило його практичну живучість. Це проявилось і в тому, що Європа недооцінила, наскільки далеко В.Путін готовий зайти у захисті того, що він оголошує «ключовими інтересами Росії». Деякі європейські оглядачі прийшли до думки про те, що в результаті вийшла доволі негарна історія зради національних інтересів України. А тим часом всім стало очевидно, що Путін перетворює Росію з колишньої світової держави на геополітичного рекетира.

Що приховується за настирними діями Путіна щодо відродження геополітики? А підспудна правда, вважає Василь Ткаченко, до банальності проста – черговий переділ світу після того, як Росія відновила свій військовий потенціал. Зрозуміла річ – із неминучим закріпленням за нею нібито належної їй «зони відповідальності».

Ідеологи Росії наполягають, що підсумки Другої світової війни мають і до сьогоднішнього дня залишатися інституціональною основою існуючого міжнародного порядку. Тому-то так бучно відзначається в Росії День Перемоги, щоб підкреслити, нібито нині вона вже відновила свій воєнно-політичний потенціал і не допустить жодної переоцінки принципів, які були усталені в результаті Другої світової війни. Росія всіляко демонструє, що не дозволить прирівнювати сутності нацизму в Німеччині і сталінізму в СРСР. Це Росію не влаштовує. Над Росію, виявляється, віднині і навіки має сяяти німб «переможця фашизму», що надає будь-яким її діям на міжнародній арені ореол святості. Зокрема, мовляв, це дає Росії право навішувати ярлик «фашистської держави» на нашу країну, і тим самим обґрунтовувати власне «право» на застосування будь-яких каральних акцій проти України.

При цьому Росія звинувачує Захід у тому, що нібито США та Європейський Союз нехтують ключовою умовою, на якій покоїться післявоєнний європейський, а у значній мірі і світовий порядок – фіксацією сфер впливу між державами-переможцями. На цьому, мовляв,

базувалися Гельсінські домовленості – апофеоз Ялтинсько-Потсдамської системи. Отже, по-перше, *Росія переслідує мету зафіксувати сфери впливу великих держав, до яких відносять і себе.* По-друге, на думку Кремля, концерт великих держав має *протистояти лавині самовизначень*, коли ряд молодих країн стає на шлях пошуку своєї цивілізаційної ідентичності. По-третє, *Росія хотіла б гуманітарну «третью корзину» про права людини «прив'язати» до воєнно-політичних інтересів держави.* Тобто, має восторжествувати принцип «людина для держави», а не навпаки – «держава для людини» [4, с.256].

Василь Ткаченко переконаний, що Путін і розпочав війну проти України щоб змусити Захід «явочним порядком» прийняти ці умови. Звісно, були тому й внутрішні причини: Путін зрозумів, що створений ним державний капіталізм більше не здатен забезпечувати економічне зростання. Держави подібного типу створювалися для війн. От щоб виправдати існування нинішньої системи влади, він був змушений цю війну розпочати.

Кинувши виклик цивілізованому світу, Росія сама опинилася у вкрай складному становищі. Її економічні та стратегічні позиції значно погіршилися, а доступних контрзаходів не так уже й багато, і до того ж вони мають вельми невизначений характер. Так що розвиток подій на лінії фронту є серйозною перевіркою на міцність Москви. Хід воєнних операцій на Донбасі довів, що російським збройним силам не вдалось окупувати якусь доволі помітну територію України, у тому числі й унаслідок незадовільних логістичних перспектив армії. Росія обмежена й щодо використання енергетичної зброї проти України, оскільки це неможливо без завдання збитків європейським країнам. Таким чином, судячи з усього, найбільш вірогідними діями на шляху продовження Росією гібридної війни проти нашої країни будуть дедалі частіші спроби у організації контрреволюції в Україні.

Звісно, Україна розраховує на належну допомогу з боку Заходу, насамперед США, а тому має рахуватися із національними інтересами своїх партнерів. В цілому ситуація стала складатися таким чином, що Захід нині посідає завідомо вигравну позицію: він прекрасно розуміє, що єдина сфера, де у В. Путіна є щось схоже на паритет чи баланс сил, – військова. У всіх інших він передбачувано й безнадійно програє. Чи то ефективність економіки, чи соціальні програми, освіта, медицина та навіть інформаційний вплив. Лише на своїй – військовій – «території» він здатен вигравати. За цих умов важко уя-

вити собі, що Захід утягнеться у збройне протистояння з Росією. Скоріш за все йому більш вигідна ситуація «замороженого конфлікту», та переходу до мирного співіснування. Схоже на те, Захід виходить із розуміння, що Донбас – це «чорна діра», свого роду гиря на шиї В.Путіна. Чи зможе Москва утримувати на плаву економіку та зберегти свою територіальну цілісність у поточних економічних умовах і за несприятливого співвідношення сил? Якщо ні – сама федерація перебуває під загрозою.

А тим часом геополітика набирає обертів. Росія показала себе експансіоністською державою. Вона втягнулася у процес створення навколо себе «буферних зон», а значить США будуть протидіяти Росії. Досягнення порозуміння в цій площині малоімовірне. Таким чином, напруга триватиме і в якійсь мірі навіть посилюватиметься. Не виключено, що ці процеси можуть розтягнутися на довгі роки, якщо не на десятиліття.

Утім, вважає Василь Ткаченко, наше майбутнє доволі таки непередбачуване й багате на різноманітні перипетії. Хто, приміром, міг передбачити, що В.Путін, якого ще 2013 р. проголосили «людиною року», лише за рік по тому стане ізгоем у міжнародному співтоваристві демократичних держав? А що вже буде з самою Росією – час покаже.

РЕЗОНАНС

Немає гіршої долі для людини як бути непочутою. Звісно, краще якщо тебе розуміють, сприймають або навіть і співчують. Але бути непочутим – це вже справжнє лихо, безнадія і розпука. Це стосується і пересічної людини й геніальної. Візьмемо спершу для прикладу найвищу моральну мірку – душевне сум'яття Тараса Шевченка:

Либонь уже десяте літо,
Як людям дав я «Кобзаря»,
А їм неначе рот зашито,
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене.

....

Мені, було, аж серце мліло,
Мій Боже милий! Як хотілось,
Щоб хто-небудь мені сказав
Хоч слово мудре; щоб я знав,
Для кого я пишу? Для чого?
За що я Україну люблю?
Чи варт вона огня святого?

...

Отак-то я тепер терплю
Та смерть із степу виглядаю,
А за що, ей-богу, не знаю!
А все-таки її люблю,
Мою Україну широко...

Що це, як не глас кричущого в пустелі? Хіба це не на рівні заклику біблейського пророка до розбудови шляху до Господа на місці убитого бездоріжжя? Згадаймо, як це у пророка Ісаї (40: 3-5): «На пустині вготуйте дорогу Господню, в степу вирівняйте битий шлях Богу нашому! Хай підніметься всяка долина, і хай знизиться всяка гора та підгірок, і хай стане круте за рівнину, а пасма гірські за долину! І з'явиться слава Господня, і разом побачить її кожне тіло, бо уста Господні *оце* прорекли!».

Що з того, що усі ці заклики пророка люди пропускали мимо вух, адже в атмосфері відчаю мало хто відважився братися за такий тяжкий труд – стелити путь до Господа. Саме тому, з одного боку, оцей фразеологізм – «глас кричущого в пустелі» – набув такого песимістичного змісту. А втім, з другого боку, велич шевченкового слова у плінному житті й подальшій долі України надихає нас на віру в остаточну перемогу – хай здобуту не першим поколінням незалежної України, а принаймні другим, в усякому разі – третім. Адже побутує в народі житейська віра в те, що «джентльменом стають лише в третьому поколінні». Може «закон третього покоління» врешті-решт спрацює?

Звісно, важко дозволити собі міряти багатотомну наукову працю Василя Ткаченка шевченковою міркою. Але тоді виникає питання – «А якою ж?». Слід би уже долати наш комплекс меншовартості й ставити перед собою максималістські завдання «вимагати неможливого». Бо ж автор і сам заявляє: «Анексія Криму та розв'язання Російською Федерацією війни на Донбасі поставили питання ідентичності в принципово іншу площину. Настав час усвідомити, що Росія – це постійний виклик Україні, на який слід безперервно знаходити адекватну відповідь, формуючи українську національну ідентичність як рівнозначну фактору національної безпеки. Маємо жити і творити з урахуванням того, що є «час війни і час миру», бо, відповідно до Святого Письма, «для всього свій час, і година своя кожній справі» [1, с.8-9].

От, здається, прийшов і його час... Бо ж на наукову продукцію Василя Ткаченка таки «гавкнули й лайнули» – судячи з усього на замовлення антиукраїнських сил. Одну «джинсу» підготував такий собі експерт – кандидат

геолого-мінералогічних наук, спеціаліст по юрському періоду Костянтин Дикань. Другу «джинсу» опублікував більш знаний український літературний критик та журналіст за спеціальністю «російська мова і література» Костянтин Родик. Ну, прямо тобі новітні балалаечники-шарикови: «Эх, говори Москва, разговаривай Россия!». Обидва чомусь самозвано позиціонували себе експертами з питань суспільно-політичної літератури. Аналізувати їхні наскоки немає потреби – належну відсіч вони отримали від Василя Ткаченка в газеті «Україна Молода» від 11 квітня 2017 р., за що хочеться висловити вдячність редактору газети Михайлу Дорошенку, який, дотримуючись журналістської етики, розмістив цей матеріал-відповідь.

Особливо глибоку вдячність з боку Академії політичних наук хотілося б висловити головному редактору газети «День» Ларисі Івшиній за її постійну увагу до продукції Василя Ткаченка. Саме на сторінках цього видання знаний критик суспільно-політичної літератури Ігор Сюдюков опублікував три рецензії: «Небезпека виходить із Кремля» (День, 11-12 березня 2016 р.); «Книга для критичного думання» (День, 26-27 січня 2018 р.); «Доба особливих ризиків» (День, 20 липня 2018 р.). Якщо в нашому огляді обійтися без деталізації і виділити головне, що побачив І. Сюдюков у працях В.Ткаченка, то: «Перед нами – не просто збірка публіцистичних есеїв, а серйозне історіософське дослідження... Аби не діяти наосліп у сучасному жорстокому, непередбачуваному світі, і політикам, і «пересічним» читачам корисно буде ознайомитися з книгою Василя Ткаченка. Тим більше, що написана вона не «сухою» мовою, а, навпаки, цікаво і доступно».

В газеті «Нація і держава» від лютого 2016 р. відгукнулася на продукцію Василя Ткаченка й Марія Базелюк, зазначаючи, що автор книг «сам бере безпосередню участь у долі України», вдаючись, зокрема, до інтелектуального волонтерства – «видання книг власним коштом» (Базелюк М. Психологія орди як чинник агресії).

Як це годиться для солідної інституції, з плином часу книги Василя Ткаченка привернули увагу й такого поважаного часопису як «Український історичний журнал». Доктор наук з управління Олена Суший, даючи оцінку книзі «Россия: беспутье агрессора», вважає, що монографія є своєрідним зразком наративу – «реконструкції історії сьогодення як способу конструювання майбутнього... За жанром вона більше тяжіє до наукової публіцистики, що, однак, жодним чином не впливає на глибину аналізу та логіку викладу матеріалу» (Укра-

їнський історичний журнал. – №4. – 2017 р. – с.221.).

Доктор історичних наук Сергій Падалка в рецензії на книгу «Україна: quo vadis – куди йдемо?» дає високу оцінку, вважаючи, що «Наукова новизна одержаних результатів обумовлена передусім темою роботи – першою у вітчизняній політології спробою комплексного дослідження ідентичності України» (Український історичний журнал. – №1. – 2018 р. – с.219.).

Високо оцінив інтелектуальний доробок Василя Ткаченка й широко знаний серед науковців заслужений діяч науки і техніки України, доктор філософських наук Зореслав Самчук. Зазвичай скупий на похвалу і похватний на гостру критику, на цей раз З. Самчук розщедрився такою характеристикою: «Автор належить до плеяди мислителів класичного сократівського стибу, які бачать і відтворюють дійсність максимально виразно. Якщо переважна більшість колег Василя Ткаченка зосереджують значні зусилля на наданні своїм думкам якомога більш «академічного» забарвлення, то автор книги «Россия: беспутье агрессора» переймається діаметрально протилежною проблемою – як редукувати сократівську мудрість до того «горизонту можливостей і очікувань», який у змозі підкорити читач. Принагідно зазначу, що таке спрощення не позначається негативним чином на аргументаційному, ілюстративному та інтелектуально-естетичному рівні опублікованої праці» (Суспільно-політичні процеси. – №2-3 (6-7), – 2017. – с.300).

Що ж стосується рецензій на продукцію Василя Ткаченка з боку лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, доктора історичних наук, академіка НАПН України Володимира Мельниченка, то це мало б бути предметом окремого наукового дослідження, настільки думки і судження обох переплітаються й синтезуються в глибоких умовиводах і блискучих, справді мистецьких характеристиках. Сьогодні ж ми обмежимося лише констатацією з боку В. Мельниченка того, що «інтелектуально густий текст викликає ремінісценції, асоціації, примушує замислитися». Тож, закликає рецензент, «обов'язково читаймо, а то й вивчаймо книгу Василя Ткаченка. Подібні праці можуть бути не менш корисними, ніж зброя. Сильною стороною дослідження вченого є широке залучення думок і констатацій, аналізів і висновків, як західних, так і російських політологів, а також соціологічних досліджень, які вкупі допомагають об'ємно розглянути параметри «гібридної війни» Росії проти України, глибше зрозуміти історичний смисл соціального феномену, відомого як Єв-

ромайдан 2013/2014 рр.» (Суспільно-політичні процеси. – №1 (5), – 2017. – с.361).

Володимир Мельниченко переймається проблемами інформаційно-інтелектуального простору в Україні, оскільки, на його думку, щодня з ранку до вечора по телеекрану віщують-торочать сучасні незліченні політологи, політтехнологи, експерти, аналітики, консультанти, коментатори, радники, котрі, звісно, позиціонують себе інтелектуалами та часто-густо не є ними. Воістину багато говорять ті, кому нічого сказати, і чимало пересічних людей заплутуються в потоці бездумно-зайвих слів. І в той же час, коли йдеться про наукову продукцію Василя Ткаченка, то: «автор із тих, які вміють робити конкретну справу, і, якби ті, котрі цього не вміють, але вчать інших, зачерпнули з його книги децицію наукових знань й інтелекту, тобто здатності думати, мислити, то це таки пішло б на користь і їм, і людям, до яких звертаються. Не кажу вже про купу депутатів, інших можновладців – їм би таки корисно було познайомитися з книгою «Україна: quo vadis – куди йдемо?». Може тоді, говорячи словами Шевченка, «розпадеться луда на очах ваших неситих...». Утім навряд...» (Суспільно-політичні процеси. – № 1 (8). – 2018. – с.269).

Ось на цій, хоч і не надто оптимістичній ноті, хотілось би поки що зупинитися. Будемо сподіватися, що наукова громадськість Украї-

ни ще не раз відгукнеться на появу нової продукції Василя Ткаченка, якому, наразі, виповнюється 75 ювілейних літ.

ЛІТЕРАТУРА

- Ткаченко В. Україна: quo vadis – куди йдемо? – К.: Видавництво ЛОГОС УКРАЇНА, 2017. – 424 с.
- Ткаченко В. Россия: беспутье агрессора. – К.: Издательство ЛОГОС УКРАИНА, 2016. – 432 с.
- Ткаченко В. Україна: в пошуку ідентичності (Нариси політичної освіти). – К.: ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ, 2018. – 560 с.
- Ткаченко В. Україна – Росія: на сконі «пропащого часу». – К.: ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ, 2018. – 482 с.
- Августин А. Исповедь XI, 14 // Антология мировой философии, т.1, ч.2. М., 1969. – с.588.
- Бильд К. В мире началась новая эра [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://inismi.ru/politic/20180110/241154174.html>
- В Украине назвали единственный способ остановить армию Путина [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <https://fakty.ua/277448-v-ukraine-nazvali-edinstvennyi-sposob-ostanovit-armiyu-putina>
- Гидденс Э. «Мы страдаем от космополитической перегрузки», и перед нами стоит серьезная задача – создать ответственный капитализм» [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/23882>
- Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.3 [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur3.htm>
- Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. К., 1991 [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/drag/drag19.htm>
- Івшина Л. Ліна Костенко – геній в умовах розблокованої антикультури! // «День», 2016, 18-19 березня. – С.31
- Клямкин И.М. 2014-й год Украины. – М., 2015. – с.63
- Козеллек р. Минуте майбутнє. Про семантику історичного часу. – К., ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – с.350-375
- Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т.2. – с.250, 256

